

**DAROMAD YETISHMOVCHILIGI VA MIGRATSIYA: O'ZBEKISTON
MISOLIDA****Zokirov Mirsolih***Qarshi Shahar 1-son ixtisoslashtirilgan maktab-internatining
11-A sinf o'quvchisi*

Annotasiya: *Daromad yetishmovchiligi va chet elga chiqish sabablari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Аннотация: *Предоставлена информация о причинах выезда за границу и недостатке доходов.*

Annotation: *Predostavlena informatsiya o prichinax vyezda za granitsu i nedostatke dokhodov.*

Kalit so'zlar: *Daromad yetishmovchiligi, mehnat migratsiyasi, iqtisodiy sabablar, bandlik imkoniyatlari*

Zamonaviy mehnat bozori global iqtisodiy o'zgarishlar, texnologik taraqqiyot va mehnat migratsiyasi ta'sirida jadal rivojlanmoqda. Ayniqsa, yoshlar bandligida mehnat migratsiyasi va raqamli iqtisodiyotning o'zaro ta'siri tobora kuchayib bormoqda. Bugungi kunda ko'plab mamlakatlar iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi yoshlar bandligini ta'minlash bilan bevosita bog'liq. Mehnat migratsiyasi millionlab yoshlar uchun iqtisodiy imkoniyatlarni kengaytiruvchi omil bo'lsa, raqamli iqtisodiyot ularga yangi kasb va ish formatlarini taklif etmoqda. Biroq, ushbu ikki omilning uyg'unlashuvi ijobiy va salbiy jihatlarni o'z ichiga oladi. Mehnat migratsiyasi asosan yoshlarning ish izlash va yaxshiroq yashash sharoitlariga erishish istagi bilan bog'liq. Jahon Bankining hisobotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab mehnat migrantlarining katta qismini yoshlar tashkil qiladi. O'zbekiston ham mehnat migratsiyasi darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlardan biri bo'lib, har yili minglab yoshlar Rossiya, Qozog'iston, Janubiy Koreya va Turkiya kabi mamlakatlarga ish izlab chiqib ketadi. Ushbu jarayon ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan turlicha ta'sir ko'rsatadi. Bir tomondan, migrant yoshlar xorijda tajriba orttirib, oilalarini moddiy qo'llab-quvvatlash imkoniyatiga ega bo'lsa, boshqa tomondan, mehnat sharoitlarining murakkabligi, huquqiy cheklovlar va madaniy moslashuv jarayoni qiyinchiliklar tug'diradi.

SEV ning barbod bo'lishi va izchil metindek mustahkam sobiq SSSRning parchalanishi bilan iqtisodiyotning Rossiyada, O'zbekistonda va sobiq SSSR

respublikalarining territoriyalarida umumiy inqirozni boshlanishiga to'g'ri kelishi O'zbekiston tashqi savdosining geografik yo'nalishi jiddiy o'zgarishiga olib keldi. Bu o'z ichiga quyidagilarni oldi: ishlab chiqarishning pasayib ketishi, transport infrotuzilmasining yomonlashuvi, bu o'z navbatida tovarlar narxining tez o'sib ketishini; bizning yurtimiz uchun ko'pgina an'anaviy oldi-sotdi bozorlarning va ko'p yillar davomida rivojlanayotgan sharqiy Yevropa mamlakatlari va davlatlarni yo'qotishini; yangi paydo bo'lgan bozorlarda tayyor mahsulotlarning raqobatchilikka yetarli emasligi bilan birinchi navbatda g'arbdagi rivojlangan davlatlar bu yo'qotishlarni muqarrar sharoitda yoqilg'i, xomashyolarni import tovarlarini olib kelishni o'stirish uchun kuchaytirish, yarim fabrikat va mahsulotlarga birinchi darajali ishlov berish. O'zbekistonning sobiq SEV mamlakatlari bilan hamda sobiq SSSR respublikalari bilan iqtisodiy aloqasida qandaydir o'pirilishi yuz berdi. O'zbekiston sobiq SEV davlatlari bilan umumiy tovar oborotida ulushi izchil kamayaverdi, 20% gacha 1992 yil va 10% gacha 1995 yili. 1999 yilga kelib u 8% dan oshmadi. Karshisida, g'arbiy davlatlar bilan iqtisodiy aloqasining ulushi tegishli o'sa boshladi va endi 2010 yil 40% oshib ketdi. Shu bilan birga O'zbekistonning hamma tashqi savdo oborotining 40% ga yaqini Yel davlatlari ulushiga to'g'ri keldi, bular asosiy savdo bo'yicha sherik bo'lib keldi. O'zbekiston bilan tashqi savdo qilishda Germaniya, Italiya, Rossiya, Niderlandiya davlatlari oldingi qatordagi o'rinni egallaydi. Oxirgi yillarda iqtisodiy savdo hajmi aloqalari AQSh bilan rivojlanmoqda. G'arb davlatlaridan tashqari O'zbekistonning tashqi savdo aloqalarida asosiy o'rinni Rossiya, Ukraina, Qozog'iston, Belorussiya, Qirg'iziston egallamoqda. O'zbekistonning asosiy tashqi savdo bo'yicha sheriklari Rossiya Federatsiyasi hamda Janubiy Koreya, Xitoy va sharqiy Yevropada Polsha, Chexiya, Slovakiya bo'lib qolmoqda.

Oxirgi yillarda O'zbekistonning tashqi savdosida katta ijobiy saldo tashqi savdo balansida yuz berdi, bu 2 milliard dollardan oshib ketdi. Shu bilan birga O'zbekistonning hozirgi zamondagi eksportiga kelsak, bu uning asosiy muammolari bo'lib qolmoqda: sanoatda ishlab chiqaradigan mahsulotlarning jahon bozorida raqobatbardosh emasligi (paxta, oltindan tashqari); xalqaro kon'yunktura narxidan yoqilg'i, xomashyo tovarlariga va mahsulotlarga birinchi darajali ishlov berishda kuchli qaramliligi. 90 yillarning oxirida Jahon bozoriga 40% dan ko'proq mamlakatda ishlab chiqarilayotgan yoqilg'i, 30% dan ko'proq tabiiy gaz, 35% dan ko'proq ishlab chiqarilgan mineral o'g'itlar va boshqalar yetkazib berildi. Bu eksport qilingan statyalardan davlatlarda o'zaro olingan soliqlar va poshlinalar davlat budjetining daromad qismini yarimni shakllantiradi. Hozirgi zamon xalqaro iqtisodiy munosabatlarning tarkibiy va ajratib bo'lmaydigan qismi dunyo bo'yicha

xalqaro ish kuchining ko'chishi bo'lib qoldi, ya'ni milliy chegaralar orqali mehnat resurslarining ko'chishi. Har qanday ko'chish ham emigratsiyasi, ham immigratsiyasi deyiladi. Emigratsiya - fuqaroning o'z mamlakatdan chiqib ketishi, doimiy yoki vaqtincha yashash maqsadida boshqa mamlakatlarga ko'chib borishi. Immigratsiya bu mamlakatga boshqa davlat fuqarosiining doimiy yoki vaqtincha yashash uchun ko'chib kelishidir.

Hozirgi vaqtdagi xalqaro iqtisodiy aloqalari tarkibida xalqaro kapitallarning harakati (ko'chishi) ko'proq muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda - bu milliy chegaralar orqali pullar oqimlarining zayomlar, kreditlar, davlatlarning o'zaro kapitallarning harakatining asosiy shakli investitsiyalar bo'lib, bular chet el mamlakatlarida amalga oshiriladi (chet el investitsiyalari). Bunda agarda oldingi davrlarda chet el kapitallari oqimi ko'proq iqtisodiy qoloq mamlakatlarga faqat foyda chiqarish maqsadida qaratilgan bo'lsa (arzon mehnat kuchidan oxirgi o'n yilliklarda birinchi o'ringa kapitallarning ko'chishi davlatlarning rivojlanish darajasi bo'yicha tenglar o'rtasida (yoki nisbatan tenglar) surildi, ajralmas tarkibiga va hamkorlikning doimiy qismiga va bir vaqtda bular o'rtasidagi raqobatga aylantirildi. Mamlakatga chet el investitsiyalarining kelishiga ta'sir qiluvchi aniq omillar quyidagilar: chet el investitsiyasini qabul qiluvchi mamlakatda umum iqtisodiy hamda siyosiy barqarorlikning kafolati; uzoq vaqt ichida umum xo'jalik va soliq qonuniyatlarining o'zgarmasligi; ustama foydani bir lahzada olish imkoniyati emas, balki oldindan aytib va pastroq olishga kafolat berilishi, ammo foyda olishga ishonch va uni investorlarning erkin foydalanishi. Hozirgi zamon O'zbekiston iqtisodiyotining yuksalishida chet el investitsiyalari ham jiddiy ahamiyatga ega bo'lib, ayniqsa, birinchi navbatda to'g'ridan-to'g'ri ishlab chiqarish sohalariga, transport infratuzilmalariga hamda qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlab chiqarish va saqlash infratuzilmalariga. Ammo O'zbekistonda yuqorida qayd etilgan sharoitlarning yo'qligi oqibatida har qanday mamlakatda investitsiyalarning sharoitini yaxshi shakllantiradigan, yuksak darajada siyosiy va iqtisodiy tavakkallikning borligi hozirgacha O'zbekiston iqtisodiyotida chet el investitsiyalari shu qadar jiddiy rol o'ynamaydi. Bulardan tashqari, chet el investorlari uchun noqulay muhit bu asosiy yashirin ichki investitsiyalar manbasi bo'lib O'zbekistonning xususiy kapitali o'zining milliy bozorida o'zi uchun yetarli darajada ishonchli emasligi; butun iqtisodiyotda va bizning tashqi iqtisodiy aloqalarimiz sohasida ahvolning jiddiy yaxshilanish yo'lida to'siq bo'lib turgan mamlakatdan ozmi-ko'pmi kapitalning yilma-yil chiqib ketishining sezilishidir har xil baholar bo'yicha, ushbu islohotlar yillarida mamlakatdan 2 milliondan ko'proq dollar chiqib ketgan.

O'zbekistonning hozirgi zamondagi xalqaro iqtisodiy munosabatlarining tuzilishi va ahvoli birinchi navbatda davlatimizning iqtisodiyotining hozirgi kundagi ahvoli va

geosiyosiy haqiqatda qolganligidir. Bizning mamlakatimizning xalqaro munosabatlarining o'tish davridagi ahvoli, ya'ni nisbatan yopiq iqtisodiy tuzumdan ochiq iqtisodiy tuzumga o'tishi, integratsiyalashgan jahon xo'jaligiga kirishidir. O'zbekiston iqtisodiyotiga tegishli ravishda rivojlanish bilan birga, o'zini tutib turgan tashqi iqtisodiy faoliyat shakli ulkan rol o'ynaydi.

Jahon xo'jaligi rivojlanib, mamlakatlararo integratsion aloqalar kuchayib borgan sayin, mehnat migratsiyasi ham tobora intensivlashib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar va iqtisodiy qoloq mamlakatlar o'rtasidagi farqlarning uzluksiz chuqurlashib borayotgani ham ushbu jarayonlarni jadallashtirishga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon xo'jaligi rivojlanib, mamlakatlararo integratsion aloqalar kuchayib borgan sayin, mehnat migratsiyasi ham tobora intensivlashib bormoqda. Rivojlangan mamlakatlar va iqtisodiy qoloq mamlakatlar o'rtasidagi farqlarning uzluksiz chuqurlashib borayotgani ham ushbu jarayonlarni jadallashtirishga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda.

O'zbekistonda bozor iqtisodiyotiga o'tish bilan bog'liq tub o'zgarishlar birinchi navbatda mehnat munosabatlariga benihoya kuchli ta'sir ko'rsatdi. Natijada iqtisodiy islohotlar jarayonida bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiy tizimga xos, uning ajralmas qismi va doimiy yo'ldoshi bo'lgan ishsizlik fenomeni yuzaga keldi. Iqtisodiyotda kechgan obyektiv jarayonlar oqibatida minglab, millionlab kishilar ishsiz qoldi, o'zlarining daromad manbaidan ajraldi. Endigina mustaqillikka erishgan yosh Respublikada kasbiy ta'lim tizimi mamlakatda shiddat bilan shakllanib borayotgan bozorning real talablaridan kelib chiqqan holda malakali mutaxassislar tayyorlash va qayta atyyorlash tizimiga hali moslashib ulgurmagan edi. Natijada mehnat bozorida ishchi kuchi taklifi va unga talab o'rtasida keskin tarkibiy disbalans yuzaga keldi va bozor munosabatlari o'rnashib borgan sayin tobora chuqurlashib bordi. Bularning hammasi ish haqi oila daromadining yakkayu-yagona manbai bo'lgan yollanma ishchilar uchun haqiqiy fojiaga aylandi, ularni yuzaga kelgan tang vaziyatdan chiqish, oilani ta'minlash choralari izlashga majbur qildi.

Iqtisodiy islohotlar jarayonida O'zbekiston bir vaqtning o'zida bir nechta o'tish davrini boshidan kechirdi. Birinchidan, qaramlikdan mustaqillikka o'tish, buning oqibatida imperiyaning yemirilishi hamda yaxlit organizm tarkibida ko'p yillik vertikal va gorizontal iqtisodiy aloqalarning izdan chiqishi natijasida ittifoq ko'lamidagi ko'plab yirik-yirik korxonalarning yopilib ketishi yoki og'ir holatga tushib qolishi. Ikkinchidan, bir iqtisodiy tizimdan boshqasiga o'tish, iqtisodiyotdagi chuqur tarkibiy o'zgarishlar, talabning keskin qisqarishi va hokazolar. Uchinchidan, boqimandalik kayfiyatidan ishbilarmonlik va tadbirkorlik faoliyatiga o'tishning muqarrarligi.

Qadim zamonlarda bir buyuk faylasuf o'tish davrida yashash azoblaridan meni Yaratganning o'zi asrasin, degan ekan. Bir yo'la bir nechta murakkab o'tish jarayonlarini boshidan kechirgan O'zbekiston iqtisodiyotida qanchalik og'ir, qanchalik murakkab vaziyat yuzaga kelganligini, kun bo'yi ter to'kib oilasini arang tebratayotgan oddiy ishchi uchun naqadar ayanchli bo'lganligini to'la tasavvur qilish uchun juda kuchli iqtisodchi bo'lish shart emas. Mantiqiy tafakkur va aql-idrok bilan vaziyatni oqilona baholashning o'zi kifoya qiladi.

Darhaqiqat, O'zbekiston mustaqillikka erishgan davrda qishloq xo'jaligi milliy iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biri bo'lib, unda jami iqtisodiyotda band bo'lgan aholining 1/3 qismi ijtimoiy foydali mehnat bilan band edi, hozir esa u 26 foizgacha tushdi. Shu davr mobaynida qishloq aholisi tarkibida mehnat resurslarining 1,6-martaga ko'payganligini ham hisobga olsak, qishloq joylarda mehnat bozorida ishchi kuchi taklifi va unga bo'lgan talab o'rtasidagi nomutanosiblikning yana-da chuqurlashganligini ko'ramiz va ishsizlik darajasining oshib borishi tabiiy jarayon ekanligiga amin bo'lamiz. Umuman qishloq xo'jaligida band bo'lgan aholi sonining tobora qisqarib borishi va jami iqtisodiyotda band aholi sonidagi ulushining pasayishi jahon xo'jaligi tarkibida ro'y berayotgan global tendensiyalarga xos bo'lib, nazarimizda O'zbekistonda ham ushbu jarayonlar kelgusida jadallashishi muqarrar. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan G'arb davlatlarida ushbu ko'rsatkich 3-5 % atrofida ekanligi, Germaniyada esa 2% dan ham pastligi fikrimizning yorqin dalilidir. Bu shuni anglatadiki, g'arb dehqoni 20-33 kishini, nemis dehqoni 50 kishini, o'zbek dehqoni esa atigi 4 kishini qishloq xo'jaligi mahsulotlari bilan ta'minlaydi.

Kelajakda fermer xo'jaliklari moliyaviy ahvolining yaxshilanib borishi natijasida qishloq xo'jaligining moddiy-texnika bazasi rivojlanadi va bandlik darajasining qisqarish jarayonlari yana-da jadallashadi va ushbu omil ta'sirida mehnat bozoridagi vaziyat yana-da keskinlashadi.

Bizning nazarimizda, mehnat migratsiyasi muammosini hal etishning ikkita asosiy yo'li bor. Birinchisi – mehnat migratsiyasini O'zbekiston mehnat bozoridagi ishchi kuchi taklifi va unga bo'lgan talab o'rtasidagi nomutanosiblikni bartaraf etish, mehnat migrantlari ishlab topgan daromad hisobidan milliy iqtisodiyotga qo'shimcha madad berish vositasi sifatida qarash siyosatini davom ettirish. Bu mamlakatda bandlik muammosini hal etishning eng oson va kamchiqim yo'li.

Ikkinchisi – mehnat migratsiyasidan va undan kelayotgan barcha daromadlardan butkul voz kechish, mehnat migratsiyasini respublika manfaatlariga mos kelmaydigan faoliyat turi sifatida batamom tugatilishiga erishish. Bu ancha murakkab va mashaqqatli

yo‘l bo‘lib, juda katta sa’y-harakatlarni va qat’iy choralar ko‘rishni taqozo etadi. Bu vaqtincha qiyinchiliklar va iqtisodiy yo‘qotishlar evaziga amalga oshadi. Lekin mehnat migratsiyasiga qarshi siyosat doirasida iqtisodiy mexanizmlar yaratilib, ular harakatga keltirilishi oradan 5-6 yil o‘tar-o‘tmas makrodarajada o‘zining ijobiy natijalarini bera boshlaydi.

Yangilanayotgan Konstitutsiyaning 43-moddasida davlat ishsizlik bilan kurashib, bandlikni ta‘minlash va kambag‘allikni kamaytirish bo‘yicha choralar ko‘rish majburiyatini o‘z zimmasiga olmoqda. O‘zbekiston Davlat statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatimizning mehnat resurslari soni 19,5 million kishini tashkil etmoqda. Qayd etilishicha, band aholi soni 13,8 million kishi, bandlik darajasi esa 68,0 foiz, ishsizlar soni 1,3 million kishi, ishsizlik darajasi 8,6 foizga to‘g‘ri keladi. Bandlikni ta‘minlashning huquqiy asosini mustahkamlash bo‘yicha so‘nggi yillarda «Aholi bandligi to‘g‘risida»gi qonun va yangi tahrirdagi Mehnat kodeksi qabul qilindi. Unda yakka tartibdagi mehnatga oid munosabatlarni va ular bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy munosabatlarni tartibga solingan. Xalqaro Mehnat tashkiloti rasmiy sahifasida e‘lon qilingan prognozga ko‘ra, ishsizlar soni 2023-yilda 3 millionga oshib, 2020-yildan beri birinchi marta jami 208 million kishiga yetishi kutilmoqda (jahon ishsizlik darajasi 5,8 foizga to‘g‘ri keladi). 2023-yilda jahon bandligining o‘sishi 1,0 foizni tashkil etishini, bu 2022-yil darajasining yarmidan kam bo‘lishini ko‘rsatmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov, I. A. (1997). O‘zbekiston XXI asr bo‘sag‘asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari. Toshkent: O‘zbekiston.
2. Jahon banki. (2022). World Development Report: Migrants, Refugees, and Societies. Washington, DC: World Bank Publications.
3. Davletov, Sh. (2021). Mehnat migratsiyasining ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
4. O‘zbekiston Respublikasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligi. (2023). O‘zbekiston mehnat bozori sharhi. Toshkent.
5. Qodirov, B. (2019). Global iqtisodiyot va O‘zbekistonning tashqi savdosi. Toshkent: Universitet.
6. Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO). (2021). Labour Migration in Central Asia: Trends and Policy Responses. Geneva.

7. Ganiev, S. (2018). *Bozor iqtisodiyoti va mehnat migratsiyasi*. Samarqand: SamDU nashriyoti.
8. Mirziyoev, Sh. M. (2020). *Yangi O‘zbekiston – taraqqiyot va islohotlar yo‘li*. Toshkent: O‘zbekiston.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. (2022). *Mehnat migratsiyasining iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’siri bo‘yicha tahlil*. Toshkent.
10. United Nations Development Programme (UNDP). (2022). *Migration and Sustainable Development: Central Asia Regional Report*. New York: UNDP.